

ÂYET VE SÛRELERİN TEVKİFİLİĞİ MESELESİ

Doç. Dr. M. Kemal ATİK*

A) Âyetlerin Tertibi

Kur'an literatüründe âyet : Kur'an'ı Kerimde herhangi bir sûredeki başı ve sonu olan müstakil cümlelerden herbirine verilen addır (1). İslâm cemâati âyetlerin sûrelerdeki tertibinin, mushafda gördüğümüz şekilde sıralanışının ve tayininin tevkifi olduğunda ittifak etmişlerdir. Allah tarafından her âyet Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirildiğinde Cebrâil, inen âyetlerin sûrelerdeki yerlerini Rasûlullah'a göstermiş, Peygamber de bu hâlile vahiy kâtiplerine yazdırmış, sonra da âshabına okuyup ve tebliğ etmiştir. Bununla da kalmayarak Cebrâil, her sene Ramazan ayında vahyedilen âyetleri baştan sona kadar Hz. Muhammed'e arz etmiştir. Ashab da Cebrâil'in okuduğu bu tertib üzerine Kur'an'ı cem edip, hıfz etmişlerdir. Âyetlerin tertibinin tevkifi olduğunun en önemli delili Cebrâil'in Hz. Peygamber'in vefâtından önceki Ramazan ayında (Arza-i Ahîre) Kur'an'ı baştan sona kadar Resûlullah'a iki kere okumuş olmasıdır.

Kurân âyetlerinin tertibinin tevkifi olduğu hususunda İslâm âlimleri şu bilgileri vermektedirler: ez-Zerkeşî «el Burhan» adlı eserinde bu konuda şunları söylemektedir: «Her sûredeki âyetler ile bu sûre başlarındaki besmelenin tertibine gelince, bunlar hakkında ne bir ihtilaf ne de bir şüphe vâki olmamıştır. Çünkü tevkifîdir, vahye müstenittir. Bunun aksini iddia etmek ve savunmak mümkün değildir.» (2).

Mekkî b. Ebî Tâlib ise : «Sûrelerdeki âyetlerin tertibi ile, sûre evvellerindeki besmeleler, Nebî (s.a.v.)'in emriyle olmuştur. Bunun

(*) E. Ü. İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

1. Âyet kelimesinin sözlük ve terim anlamları için bkz. Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, 55, Ank. 1979.
2. ez-Zerkeşî, el-Burhan, I, 256, Halep, 1957.

içindir ki «Berâe» sûresinin başına «besmele»nin konmasını Rasûlullah emretmemiştir.» der (3). El-Kâdî Ebû Bekir : «Âyetlerin tertibi, ilâhi bir emir olup yerine getirilmesi gereken bu bir hükümdür. Zira Cebrâil her âyeti Rasûlullah'a getirdiğinde: «bu âyeti falan sûrenin falan yerine koyunuz» diyordu» demektedir. (4) Sûyûti, «Ümmet Hz. Peygamber'den her âyetin yerini ve tertibini zabtetmiş ve âyetlerin bulunduğu yerini de bizzat öğrenmiştir.» der (5).

„Âyetlerin tertibinin vahye müstenid olduğu hususunda icma hasıl olduğunu söyleyenlerden biri de Ebu Ca'fer b. ez-Zübeyr (ö. 707-1308)dir. O: «sûrelerdeki âyetlerin tertibi Nebî (s.a.v.)'in emriyle olmuştur. Müslümanlar arasında bu konuda herhangi bir ihtilaf vukû bulmamıştır» demektedir (6). İbn Vehb, İmam Mâlik'in: «bu Kur'an Rasûlullah (s.a.v.)'dan işitildiği şekilde yazılmıştır» dediğini nakleder (7). İbnül Hisar ise: «Sûrelerin tertibi ve âyetlerin yerlerinin belirlenmesi vahiy ile tayin edilmiştir. Rasûlullah (s.a.v.)' nâzil olan âyetleri sûrelerdeki yerlerine koymaları için vahiy kâtiplerine emir buyururdu. Ayrıca Rasûlullah'ın Kur'an'ı bu tertip üzerine tilâveti mütevâtir olarak nakledilmiş ve bu konuda ilmi yakın hâsıl olmuştur. Ashab ise mushafın bu günki şekli ile tertibinin tevkifi olduğuna icma etmiştir.» der (8).

İbn Abbas bu konuda şunları söylemektedir: «Öyle zaman olurdu ki Rasûlullah'a birden fazla sûreler, bir anda nazil olurdu. Kendisine bir şey nâzil olduğunda Vahiy kâtiplerinden birini çağırır, «Bu âyeti şu sûredeki şu âyetin yanına koyunuz» diye emrederdi (9).

İbn Mürdeveyh. İbn Abbas'dan şu haberi nakletmektedir: «Rasûlullah (s.a.v.) Mekke'yi feth ettiğinde Osman b. Talha'yı çağırır. Osman yanına gelince «anahtarını bana getir» dedi. O da anahtarını getirip Rasûlullah'a verdi. Bunun üzerine Rasûlullah «İnnallâhe ye'mürüküm en tüeddü'l-Emânâti ila ehliha...» (Hiç

3. Kurtubî, el-Câmi'lî Ahkâmî'l-Kur'an, I, 59, Beyrut,?

4. el-Burha, I, 256.

5. es-Süyûti, el-İtkân, I, 61, Beyrut, 1973.

6. A.g.e., I, 65.

7. A.g.e., I, 61-62.

8. Bkz. Ay.

9. el-Burhan, I, 241.

şüphesiz Allah size, emânetleri ehline teslim etmenizi... emreder) âyetini okudu (10).

Bazı kaynaklar bundan önceki âyetin Bedir Muhârebelerinden sonra nâzil olduğunu söylemektedir. İbn Hişam ise Hendek harbinde nâzil olduğunu bildirmektedir (11). İki zaman arasında geçen süre üç veya altı yıldır. Çünkü Fetih hicretin sekizinci yılında gerçekleşmiştir. Yukarıda zikredilen âyetin kendisinden üç veya altı yıl önce nâzil olan âyetten sonra yazılması, âyetlerin tertibinin tevkiî olduğunu göstermektedir.

Kur'an'ı Kerim'de ki âyetler arasında nâsîh olanlar mensub olan âyetlerden önce zikredilmektedir. Meselâ Bakara Sûresi âyet 234: «İçinizde ölenlerin (geride) bıraktıkları zevceler kendi kendilerine dört ay on (gün) beklerler...» Bu âyet hükmünü nesh ettiği âyetten önce sûrede yerini almış ve yazılmıştır.

Bilindiği üzere İslâmın ilk zamanlarında kocası ölen bir kadının miras alamaz, yalnız bir yıl kocasının evinde bırakılırdı. Bu halde kadının iddeti de bir yıldır. Bu duruma Kur'an başlangıçta açıklık getirmiş ve şöyle demiştir: «İçinizden ölüp, eşler bırakacak olanlar, evlerinden çıkarılmaksızın, senesine kadar eşlerinin geçimini sağlayacak şeyi vasiyet etsinler: eğer çıkarlarsa kendilerinin meşrû olarak yaptıklarından dolayı size sorumluluk yoktur. Allah Aziz ve Hâkimdir» (Bakara, 240).

Bu hüküm, yani kocası ölen bir kadının bir yıl evinde kalma ruhsatını, yukarıda meâlini verdiğimiz vefât iddeti olan dört ay on günle nesh edilmiştir (12). Tertib olarak da nesh eden âyetten sonra gelmiştir. Buhârî'nin rivayetine göre; «İbn Zübeyr (ö. 707/1303) Hz. Osman'a: «İçinizden ölüp, eşler bırakacak olanlar, evlerinden çıkarılmaksızın, senesine kadar eşlerinin geçimini sağla-

10. es-Süyûti, Lübabü'n-Nükûl, 65-66, Beyrut, 1954, Tefsiru İbn Kesir, I, 513, Beyrut, 1956.

11. Siretü İbn Hişam, III, 225, Halep, 1936.

12. Mücahid'e göre âyet muhkemdir. Kocasını ölen bir kadın, kocasının vasiyeti gereği evde bir yıl kalmayı tercih ederse nafakasını alır, eğer bu süreyi beklemeden çıkıp giderse farz olan müddeti bekleyene kadar evlenemez. (el-Menâr, II, 448) Müslim şârihi es-Sübût ise şöyle diyor: «Bu durum sahâbe arasında neshin mevcûdiyetini gösteriyor. Sahâbe sözü makbûldür. Mücahid'in «âyet muhkemdir, mensuh değildir» sözü kabûle şayan değildir. (İbn Hacer, el-Fethu'l-Bârî, VIII, 155, Beyrut, 1959, el-İtkan, I, 60, II, 24.

yacak şeyi vasiyet etsinler...» (Bakara 240) âyetini diğer âyet (Bakara, 234) nesh ettiği halde, neden hükmü neshedilen ayeti mushafa aldın» dediğinde; Hz. Osman da: «Ey kardeşim oğlu, Kur'an'da var olan bir âyetin yerini nasıl değiştirebilirim?» cevabını vermiştir. Hz. Osman'ın İbn Zübeyr'e verdiği bu cevap âyetlerin, tertibinin tevkifi olduğunun bir delilidir. Abdullah b. ez-Zübeyr, hükmü mensuh olan âyetlerin Kur'an'a yazılmayacağını sanıyordu. Hz. Osman ise verdiği cevapta, Vahye tabi olması gerektiğini biliyor. Hz. Peygamber tarafından yazdırılan Kur'an metnine bağlı kalmanın vücûbuna işaret ediyordu (13).

İmam Müslim Hz. Ömer'den yaptığı bir rivâyet'te Hz. Ömer'in şöyle dediğini nakleder: «Kelâle» hakkında Rasûlullah'a baş vurduğum kadar başka bir konuda müracaat etmedim. Öyle ki parmaklarıyla göğsüme vurarak: «Ya Ömer «Nisa» sûresinin sonundaki «es-Sayf» âyeti (14) sana yetmez mi? dedi (15).

Ebû Bekir b. Ayyas, Ebû Ishak'dan, O'nun da el Berrâ'dan rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: «Kur'an'dan en son nâzil olan Nisa sûresinin sonundaki «Kelâle» âyetidir» (16) Ebû Bekir b. Ayyaş bu rivâyet hakkında «Ebû Ishak hata etmiştir. Çünkü Muhammed b. Es-Sâib bize Ebu's Sâib'in İbn Abbas'ın «Kur'an dan en son nâzil olan âyetin «Allah'a döneceğiniz ve sonra hak-sızlığa uğramadan herkesin kazancımın kendisine verileceği günden korkunuz» (Bakara, 281) âyeti olduğunu, Cebrâil'in bu âyeti «Bakara» sûresinin 280. âyetinden sonra koyması için Nebi (s.a.v.)'e söylediğini nakletmektedir. Muhammed b. Es-sâib bu haberi Ebû Sâlih ve es-sâibî tarikiyle İbn Abbas'dan rivayet etmiştir (17).

Ahmed b. Hanbel, Osman b. Ebi'l As'dan şu haberi nakletmiştir: «Rasûlullah'ın yanında oturuyordum. Bir ara Rasûlullah, gözlerini yukarı doğru dikti, sonra indirdi. Neredeyse yere yapışacaktı. Sonra tekrar gözlerini semâya dikti. Sonra da: «Cebrail bana geldi. «İnnallâle ye'muru bi'l-Adli...» âyetini ilgili sûredeki yerine koymamı emretti» dedi (18).

13. Bkz. A.g. yerler.

14. «Kelâle» âyeti yazın nâzil olduğu için, «âyetü's-Sayf» adını almıştır.

15. Şerhu'n-Nevevî, XI, 57, Mısır, 1349.

16. «Kelâle» babası ve çocuğu olmayanın mirası hakkında Kur'an'ın hükmü.

17. Sahîhu'l-Buhârî, VI, 40; Mısır, 1375.

18. Fethu'l-Bârî, XVIII, 191-192.

Bu ve bundan önceki haber, Cebrail (a.s.)'ın Nebi (s.a.v.)'e nâzil olan âyetlerin hangi sûrenin hangi âyetinden sonra veya önce yazılacağını bildirdiğini göstermektedir.

Âyetlerin yerlerinin belirlenmesinin Vahye müstenit olduğunu ve Hz. Peygamber'in direktifleri ile tesbit edildiğini gösteren delillerden bir kısmı da şunlardır :

a) Medenî âyetlerin Mekki sûrelerde bulunmuş olması, Meselâ: El Hacc Sûresi Mekkîdir. Fakat bu sûredeki: «Haksızlığa uğratılarak kendilerine savaş açılan kimselere karşı koymaya izin verilmiştir. Allah onlara yardım etmeye elbette kâdirdir.» (el-Hacc, 39). Onlar haksız yere ve «Rabbimiz Allah'tır dediler diye yurtlarından çıkarılmışlardır. Allah insanların bir kısmını diğeriyle savmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çok anılan câmiler yıkılıp giderdi. And olsun ki Allah'a yardım edenlere o da yardım eder. Doğrusu Allah kuvvetlidir, azizdir.» (el-Hacc, 40), âyetleri Medine'de nâzil olmuştur (19). Nüsul sebepleri de: Nebi (s.a.v.) Mekke'den hicret ettiğinde Hz. Ebû Bekir: «Mekkeliler Peygamberlerini yurdundan çıkardılar. Şüphesiz bundan dolayı onlar helâk olacaklar» dediğinde, Allah Teâla yukarıda meallerini verdiğimiz âyetleri inzal etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir: «Yakında savaşın olacağını biliyordum» dedi. Zaten savaş hicretten önce yasaklanmış, Müslümanlar Medine'ye hicret ettikten sonra savaşmakla emrolunmuşlardı.

b) Kur'an'daki bütün «hâim»ler Mekke'de nâzil olmuştur. Ancak «Ahkâf» sûresinin onuncu âyeti Medine'de Abdullah b. Selâm hakkında nâzil olmuştur (20). Medine'de nâzil olan bir âyetin Mekke'de nâzil olan sûre içerisinde yer alması, âyetlerin tertibinin tevkifliğinin açık bir delilidir.

c) Mekke'de nâzil olan bir âyetin Medine'de nâzil olan sûrede yazılması.

İbn Hacer bunun nâdiratten olduğunu söylemekte, buna misal olarak da Medine'de nâzil olan «el-Enfâl» sûresinde, Mekke'de nâzil olan «İnkâr edenler seni bir yere kapamak veya öldürmek,

19. Sahîhu'l-Buhâri, VI, 123-124, Şerhu'n-Nevevî, XVIII, 166, Lübâbü'n-Nükûl, 150.

20. el-Burhan, I, 202, Lübâbü'n-Nükûl, 196, Tefsiru İbn Kesîr, IV, 156.

ya da sürmek için düzen kuruyorlardı. Onlar düzen kurarken, Allah da düzenlerini bozuyordu. Allah düzen yapanların en iyisidir» (el-Enfâl 30), âyetinin yer aldığını göstermektedir. İbn Hacer bunun cidden dikkat çekici olduğunu zikretmekte ve bu durumun âyetlerin tertibinin Rasûlullah'ın tesbit ve tayinine göre belirlendiğinin bir delili olduğunu söylemektedir (21).

d) «İkra» sûresi, tercih edilen kavle göre, ilk nâzil olan sûredir. Müfessirlerin bir kısmı bu sûrede «Kellâ inne'l-İnsâne...» âyetinde zikredilen insandan maksadın Ebû Cehil ve yine aynı sûredeki «Eraeyte'lezi yenhâ» âyetinin de Onun hakkında nâzil olmasına rağmen, mezkûr âyetlerin Rasûlullah'ın emriyle sûrenin ilk âyetlerinden sonra yazıldığını ve âyetlerin tertibinin Allah'ın emri olduğunu söylemektedirler (22). er-Râzî, «Bakara» sûresinin 281. âyeti en son nâzil olan âyet olmasına rağmen, ondan çok önce inen âyetin akabinde yazılması, âyetlerin tertibinin vahye müstenid olduğunun bir delilidir» demektedir (23).

e) Buhari, «Bakara» sûresinin son iki âyetleri hakkında İbn Mes'ud'dan şu haberi rivayet etmektedir. «Nebi (s.a.v.): «Her kim Bakara sûresinin son iki âyetini her gece okursa, Allah o kimsenin canını kolayca kabzeder» demiştir (24). Müslim'in ebu'd-Derdâ'dan merfu olarak yaptığı rivayette de Rasûlullah (s.a.v.) şöyle söylemiştir: «Her kim «el-Kehf» sûresinin evvelinden on âyet ezberlerse Deccal'den korunmuş olur.» Başka bir rivayette de: «el-Kehf» sûresinin sonundan on âyet» olarak zikredilmiştir (25).

Buhari İbn Abbas'tan yaptığı rivayette İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: «Halam ve Rasûlullah'ın zevcesi Meymûne'nin evinde geceledim. Teyzem yatağımı kendi yatağının yakınına yaptı. Rasûlullah (s.a.v.) gece yarısına veya ondan biraz az, ya da biraz sonraya kadar uyudu. Sonra uyandı, elleriyle yüzündeki uyku uyusukluğunu giderdi. Sonra da «Âli İmran» sûresinin sonundan on âyet okudu...» (26). Abdullah b. es-Sâib'den yapılan bir rivayette şöyledir: «Râsûlullah «el-Müminûn» sûresini sabah vakti

21. el-Fethu'l-Bârî, X, 417.

22. Fahu'r-Râzî, Tefsîru'l-Kebîr, VIII, 437, el-Matbatü'l-Âmiriyye, 1324.

23. Bkz. A.y.

24. Sahîhu'l-Buhârî, VI, 231.

25. Şerhu'n-Nevevî, VI, 91-92.

26. Sahîhu'l-Buhârî, VI, 52.

okumaya başladı. Hz. Mûsa ve İsa'nın adı geçince kendisine öksürük ârız oldu, rükû yaptı» (27).

Hz. Peygamber'in yukarıda örneklerini verdiğimiz şekilde namazda ve namaz dışında muhtelif sûreler, âyetler okuduğu gibi, aynı şekilde sûrenin tamamını okuduğu hususunda da pek çok rivayetler vardır. Bu rivayetlerden bir kısmı şunlardır: İbn Abbas'dan rivayet edilmektedir: «İbn Abbas» Ve'l-Murselâti Urfen» sûresini okurken Ümmü'l-Fadl: Oğulum, vallahi okuduğun bu sûre, Rasûlullah (s.a.v.)'dan dinlediğim en son sûredir. Onu akşam namazında okumuştun. Bu sûreyi okuyuşun bana o anı hatırlattı» dedi (28). Bûhari ve Müslim'in Ebu Hüreyre'den müştereden yaptıkları rivayette Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle diyor: Nebi (s.a.v.) Cum'a günü sabah namazında «secde» ve «insan» sûrelerini okudu.» (29). Müslim, Ebu Vâkid el-Leysi'nin şöyle dediğini rivayet eder: «Rasûlullah (s.a.v.) Kurban ve fitir bayramlarında «Kâf» ve «el-Kamer» sûrelerini okurdu (30). Numan b. Beşir ise: «Rasûlullah, bayramlarda ve cuma namazlarında «Sebbi- hisme Rab-bike'l-Alâ» ile «Hel Etâke Hadisü'l Gâşiye» sûrelerini, bayram ve cuma namazını aynı güne rastladığında da her iki namazda mezkur sûreleri okurdu» demektedir (31).

Görüldüğü üzere Rasûlullah âyetleri ve çeşitli sûreleri ashabın büyük çoğunluğuna okumuştur. Ayrıca namazlarında okuduğu sûreler ve âyetler bir anda nâzil olmamış, peyderpey, muhtelif zamanlarda ve muhtelif şartlarda ayrı ayrı, ayet ayet nâzil olmuştur. Ashabın ekseriyeti de Rasûlullah'dan duyduğu şekilde okumuş ve öylece tertib etmiştir. Rasûlullah (s.a.v.), Kur'an metnini tertib ederken tarihi sırayı nazarı itibare almamış ve bu amaçla müstenid bir sıra tesbitinde de bulunmamıştır.

Cebrâil Vahiy getirdikçe her âyetin yerini de belirlemiştir. Kendisine her âyet nâzil olduğunda Rasûlullah, Vahiy kâtiblerinden birini çağırıp inen ayeti hangi sûreye ve hangi âyetin yanına yazılacağını emretmiştir. Böylece âyetler ilâhi bir gözetim altında tertib edilmiştir.

27. Sünenü'n-Nesâî, I, 156, el-Meymeniyye, 1312.

28. Sahîhu'l-Buhârî, I, 194.

29. A.g.e., II, 5.

30. Şerhu'n-Nevevî, VI, 81.

31. A.g.e., VI, 166.

Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Tevbe sûresinin son iki âyeti ile Ahzab sûresinin 23. âyetinin yerleri konusunda Zeyd b. Sâbit başkanlığındaki komisyonun ihtilaf etmesi az da olsa bazı âyetlerin tertibinin haberi vahidle ve sahâbenin içtihadıyla olduğunu göstermez mi?

Bilindiği üzere Zeyd b. Sâbit Hz. Ebû Bekir tarafından Kur'ânı cem etmeyle görevlendirilmiştir. Zeyd b. Sâbit bu görevi nasıl ifâ ettiğini şöyle anlatmaktadır: «Kur'ân'ı tetebbû ettim. Onu yazılı hurma dallarından, kürek kemiklerinden ve hafızlardan bir araya topladım. Ancak Tevbe sûresinin sonunu Ebû Huzeym'e el-Ensârî'den başkasında bulamadım» (32). Buhârî, Hz. Osman'ın Kur'ânı Kerim'in cem'i ile ilgili olarak Enes b. Mâlik'in şöyle dediğini nakleder: «İbn Şihab bana dedi ki: Harice b. Zeyd b. Sâbit bana şöyle dedi: «Mushafı istinsah ettiğimizde Rasûlullah'ın okuduğunu duyduğum «Ahzab» sûresinden bir âyeti kaybettiğimi anladım. Bunun üzerine âyeti aramaya koyuldum, ve Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî'de buldum, sonra da âyeti Mushafdaki âit olduğu sûreye koydum.»

Zeyd b. Sâbit'in «Tevbe sûresinin son âyetlerini unuttum» demesi, sûrenin bu tertib üzere kendilerince daha önceden bilindiğinin ve böylece ezberlendiğinin bir delilidir (33). Aynı şekilde o devirde muhtelif beldelerdeki bütün kurrânın bu tertib üzere iemâ etmeleri ve Rasûlullah'ın da aynı tertib üzere okuduğunu adil ve sika olanı muttasıl bir senedle bildirmeleri mezkûr âyetlerin de diğer bütün âyetler gibi tertiblerinin tevkifi olduğunu göstermektedir (34). Zeyd b. Sâbit'in «Beâre» sûresinin son iki âyetini Ebû Huzeym'e el-Ensârî'den başkasında bulamadım» sözüne gelince: Bu iki âyette Zeyd b. Sâbit, Hz. Ömer ve Ebû Huzeym'e ittifak etmişlerdir. Ancak İbn Ebî Dâvûd «Kitâbü'l-Mesâhif» adlı eserinde Muhammed b. İshak tarikiyle şu haberi nakletmektedir: «Hâris b. Huzeym'e «Berâe» sûresinin son iki âyetini Kur'an'ın sem'i esnasında Hz. Ömer'e getirdi. Hz. Ömer senden başka bunların âyet olduğuna şahis var mı? dedi. Hâris b. Huzeym'e de : «Vallahi bilmiyorum. Ancak bu âyetleri Rasûlullah'dan duyduğuma şahidim» dedi. Sonra H. Ömer «Eğer üç âyet olsaydı onları bir sûre yapardım. Kur'andaki sûreleri tetkik edin, uygun olan yere koyun» dedi.

32. Sahihu'l-Buhârî, VI, 226.

33. Âlûsî, Rûhu'l-Maânî, fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm, I, 23, 1270.

34. el-Burhan, I, 234.

Bunun üzerine «Berae» sûresinin sonuna ilhak edildi» (35) yine İbn Ebî Davûd, Yahya b. Abdurrahman tarikiyla gelen başka bir haberde Hz. Ömer'in: «Her iki âyetin Allah'dan indirildiğine şahidim» dediğini rivayet etmektedir (36).

Yukarıda İbn Ebî Davûd'dan nakledilen iki rivayetten mezkûr âyetlerin tertibinin sahabenin icthadiyle olduğu manası çıkmaktadır. Ancak İbn Ebî Dâvûd'un bu konuda yaptığı rivayetler de tutarsızlık olduğu da görülmektedir. Yine «el-Mesâhif» adlı eserinde O, bu mevzuda şunları söylemektedir «Sahabe Kur'an'ı Übey b. Ka'b'in mushafından cem etmeye başladıklarında, görevliler onu yazıyor, Übey b. Ka'b'da onlara dikte ettiriyordu. «Berâe» sûresi «sümmensarafû» âyetiyle son bulunca, sahabe «Berâe» sûresinin son âyetinin bu âyet olduğunu sandılar. Bunun üzerine Übey b. Ka'b: «Rasûlullah (s.a.v.) bundan sonra bana iki âyet daha okuttu ki bunlar: «Leked câeküm Rasûlün...» âyeti ile, «Fein tevellev fekul hasbiyalla...» âyetidir» dedi (37).

Görüldüğü gibi, İbn Ebî Davûd rivayetlerinde gelişkiye düşmektedir. Rivayet ettiği senedde İbn İshak bulunmaktadır. Hadisciler İbn İshak'ı müdelles kabul etmektedirler. Dolayısıyla böyle birinin hadisiyle ihticac edilemeyeceğini de söylemektedirler (38). Ayrıca Hz. Ömer'in «üç âyet olsaydı bir sûre yapardım, Kur'an'daki sûreleri tetkik edin bu âyetleri uygun olan yere koyun» rivayetini nakleden Abdullah b. Ez-Zübeyr, Kur'an'ı Kerim'in cem'i olayına ulaşmamıştır. Haber bu yönüyle de münkatidir (39).

Azhab suresindeki âyete gelince : Huzeymetü'l-Ensâri, Rasûlullah'm iki şahid yerine kabul ettiği bir sahabidir. İbn Hacer, Zeyd b. Sâbit'in bu âyeti bulamamasının işaret ettiği sözden ortaya şu sonucun çıktığını söylemektedir: «Bu âyet ezberlenmiş olarak değil, yazılı olarak bulunmuş ve tescil edilmiştir. Nitekim, Zeyd b. Sâbit'in Kur'an'ı cem ederken onu yazılı bulunduğu hurma dallarından ve kâğıt parçalarından tetebbû ettim, araştırmaya koyuldum» sözü buna delâlet etmektedir» (40).

35. es-Sicistâni, Kitabü'l-Mesâhif, 30, tahkik Arthur jeffr, Mısır, 1355/1926.

36. A.g.e., 11, 31.

37. A.g.e., 9, 30.

38. Bülûğu'l-Emâni, XVIII, 33.

39. A.y.

40. el-Fethu'l-Bâri, XVIII, 32.

Sahabe Kur'an âyetlerini Rasûlullahdan öğrendikleri ve duydukları şekilde cem etmişler, bunu yaparken de takdim ve tehir etmeksizin ziyade ve noksan yapmaksızın ilahi tertibe uygun olarak âyetlerin yerlerini tesbit etmişlerdir.

B) Sûrelerin Tertibi

İslâm âlimleri sûrelerin tertibi konusunda üç farklı görüş beyan etmişlerdir. Bunları şöyle sıralayabiliriz :

- a) Sûrelerin tertibinin icthadi olduğunu söyleyenler,
- b) Kısmen Hz. Peygamber tarafından, kısmen de sahabenin icthadiyla meydana geldiğini söyleyenler,
- c) Bütün sûrelerin tertibinin tevkifi olduğunu iddia edenler,

Bu görüşlerin mensuplarının delillerini de şöyle özetleyebiliriz :

- a) Tertibin sahâbenin icthadiyla olduğunu iddia edenler;
Bu konuda el Kâd'i Ebû Bekir şunları söylemektedir: «Bugün elimizde bulunan mushafdaki sûrelerin tertibi sahabenin icthadi üzerine dayanmaktadır» (41) El-Kâdî İyaz ise: «Sûrelerin tertibi-ne riayet etmek ne yazıda ne namazda ne teditte ve ne de talimde vacibdir. Zira nebî (s.a.v.)'den bu konuda nass olmadığı gibi, buna uymamayı haram kılan bir emir de yoktur. Bunun içindir ki Hz. Osman'dan önce mushafların tertibi konusunda sahabe ihtilaf etmiştir» demektedir (42) Ebu'l Huseyn Ahmed b. Faris Kur'an'ın iki şekilde cem edildiğini söyler: birisi sûrelerin tertibidir. Yedi uzun sûreyi öne alıp, ardından âyetleri ikiyüz olan sûreleri getirmek gibi. İşte bu taksim, sahabenin yapmış olduğu bir taksimdir. Kur'an'ın diğer bir tertibine gelince: Ayetlerin bir kısmının diğerine eklenmesi, bir kıssanın diğer bir kıssayı takip etmesi ki Cebrâil bunu Rabbından aldığı emir üzerine Rasûlullah'a tebliğ etti. O da emri yerine getirdi (43). İmam Mâlik: «Kur'an'ı sahabe Nebî (s.a.v.)'den işittikleri şekilde telif etmişlerdir. Ancak, sûrelerin tertibi sahabenin icthadiyla olmuştur» der (44).

41. el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an, I, 59.

42. Şerhu'n-Nevevi, VI, 62.

43. el-Burhan, I, 258.

44. Ag.y., I, 257.

Sûrelerin tertibinin sahabenin icthadiyla olduğunu söyleyenlerin delillerini de şöyle sıralayabiliriz :

1) Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve Müslim'in Huzeyfe'den yaptığı rivayette Huzeyfe şöyle diyor: «Bir gece Nebî (s.a.v.) ile birlikte namaz kıldım Rasûlullah namazda «Bakara» sûresini okumaya başladı. Yüz âyet okudu. Rükû yaptı. Sonda devam etti, yine yüz âyet okudu, rükû yaptı. Sonra «Nisa» sûresini okumaya başladı. Bu sûreyi de okudu. Sonra «Âli İmran» sûresini ağır ağır okumaya başladı. Öyle ki, içinde tesbih kelimesi geçen bir âyet okuduğunda hemen tesbih ediyor, af ve bağış kelimesi zikredilen bir âyeti okuduğunda Allah'dan af ve bağış diliyor. Allah'a sığınmayı gerektiren bir âyeti tilâvet ettiğinde de O'na bütün kötü-lüklerden ve şeytandan sığınyordu» (45).

Nevevî, Kâdî İyaz'ın yukarıda meâlîni verdiğimiz hadisin, sûrelerin tertibinin icthadi olduğunu, mushaf yazılmaya başladığında müslümanların bu tertib üzere icthad ettiklerini, Mushafın bu şekilde tertibinin Rasûlullah tarafından tertib edilmediğini, aksine Rasûlullah bu konuyu kendisinden sonra ümmetine tevdi ettiğini söyleyenlere delildir» demektedir (46).

2) Sûrelerin tertibinin icthadi olduğunu söyleyenlerin bir delili de sahabe mushaflarının farklı tertibde olmasıdır. Bilindiği üzere bunların bir kısmı nüzül sırasına göre tertib edilmişti. Hz. Ali'nin tertib ettiği mushaf gibi. Bu mushaf «İkra» sûresiyle başlıyor, «Müdesir, Nûn ve'l Kalem» ve «Müzzemmil» sûreleriyle devam ediyor, Mekkî sûreler bitiyor, sonra da Medenî sûreler başlıyordu. İbn Mes'ud'un tertib ettiği mushaf ise «Bakara» sûresiyle başlıyor, onu «Nisa» ve «Âli İmran» sûreleri takip ediyordu. Ubey b. Ka'b'ın mushafı ise, «Fatiha, Bakara» ve «Âli İmran» sûreleriyle devam ediyordu (47). Kitabü'l-Mesâhif» adlı eserinde İbn Eşteh Ebû Muhammed el-Kuraşî'den gelen bir haberi şöyle nakleder: «Hz. Osman Zeyd b. Sâbit ve arkadaşlarına uzun sûreleri peş peşe sıralamalarını emretti. Enfal ve Tevbe sûreleri yedi uzun sûreden sonraya alındı, aralarına da «besmele» yazılmadı (48).

45. Şerhu'n-Nevevî, VI, 61-62.

46. Bkz. A.y.

47. el-İtkan, I, 9, 64.

48. A.y., Mennâu'l-Kattan, Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an, 143, Riyad, 1393/1973.

3) Bu görüşe kâil olanların delillerinden biri de İbn Abbas-dan rivayet edilen bir haberdir. İbn Abbas diyor ki: «Hz. Osman'a, el-mesânî'den olan «Enfal» sûresini ikiyüz âyet «Berâe» sûresinden önce getirip yan yana koydunuz, aralarına da «besmele» yi de yazmadınız ve sûreyi «es-Seb'u't-Tivâl» (yedi uzun sûre)'in içine koydunuz» dedim. Hz. Osman dedi ki: «Rasûlullah (s.a.v.)'e sayıları çok sureleri nâzil olurdu. Bu sırada Vahiy kâtiplerinden bir kısmını çağırır, şöyle derdi. «Bu âyetleri içinde şu âyetler zikredilen sûreye koyun derdi. Enfal sûresi Medine'de nâzil olan surelerin ilklerindendi. «Berâe» ise Kur'an'ın en son nâzil olan sûresidir. «Berâe» sûresinde anlatılanlar Enfal'de anlatılanlara benzemekteydi. Bu yüzden «Berâe»nin «Enfal» sûresinden olduğunu sandım. Rasûlullah (s.a.v.) vefât etti ve «Berâe» sûresinin devamı olduğunu bize açıklamadı. Bu yüzden iki sûre arasını ayırdım aralarına «besmele»yi yazmadım ve onu «es-Seb'u't-Tivâl» içine koydum (49).

Yukarıda delilleri zikredilen İslâm âlimleri, sûrelerin tertibinin sahabenin ictihadı ile olduğunu, bu konuda Rasûlullah (s.a.v.)'den herhangi bir haberin ve emirin nakledilmediğini iddia etmektedirler ki bunların başında İmam Malik, Kadı Ebu Bekir el Bakillâni ve İbn Fâris gelmektedir.

b) Kısmen Hz. Peygamber kısmen de sahabenin ictihadıyla tertib edildiğini söyleyenlerin delilleri :

Bu konuda Beyhakî şunları söylemektedir: «Kur'an'ın «el-Enfâl» ve «Berâe» sûreleri hariç diğer bütün sûreleri Rasûlullah (s.a.v.) zamanında tertib edildi (50).

İbn Atiyye ise: «es-Seb'u't-Tivâl, (havâmim) ve «el-Mufassâl» Rasûlullah zamanında tertib edildi, diğer sûreler ise tertib edilmemişti. Bunlar, mushaf yazılmaya başladığı zaman tertib edildiler» demektedir (51). Sûyûtî, İbn Atiyye'nin, «es-Seb'u't-Tivâl, hamimler» ve mufassallar» dışında kalan sûrelerin daha sonra gelen ümmete bırakıldı» dediğini nakletmektedir (52).

Ebu Cafer b. ez-Zübeyr ise şöyle diyor: «Konu ile ilgili hadisler, İbn Atiyye'nin ifade ettiklerinden daha fazla olduğunu gös-

49. el-İtkan, I, 62.

50. el-İtkan, I, 62.

51. A.g.y.

52. Bkz. A.y.

terir. Bunlardan pek azında ihtilaf edilmesi mümkündür. Müslim'in rivayet ettiği: Râsulullah'ın «Zehrâveyn»i (Bakara ve Âli İmran'ı) okuyunuz sözü, Sait b. Hâlid'in: Rasûlullah'ın (s.a.v.) yedi uzun sûreyi bir rekatta okudu şeklindeki, İbn Şeybe'nin «Musannef» adlı eserinde rivayet ettiği hadis bunlardandır. İbn Ebi Şeybe'nin rivayet ettiği başka bir hadiste: «Rasullah «mufassal» sûreleri bir rekatta okurdu» denilmektedir (53).

Buhari de Hz. Âişe'den şu hadisi nakletmektedir: «Nebî (s.a.v.) yatağına yattığında her gece avuçlarını birleştirir, sonra da «Kulhuvallahu Ahad, Kul eûzü birrabbi'l-Falak, Kul eûzü bi Rabbi'n Nâs» sûrelerini okur, her iki eline de üfler, sonra da vücudunun erişebileceği her yere her iki elini mesh ederdi» (54).

İbn Hacer yukarıdaki hadise yaptığı şerhte şöyle diyor: «Sûrelerin bazıları veya büyük bir kısmının tertibi, tevkifi olmasına mani değildir. Hatta bazıları sahâbenin ichtihadiyle olsa bile bu durum sûrelerin tertibinin tevkifi olmadığı anlamına gelmez» (55). İbn Hacer bu görüşünü beyan ettikten sonra Huzeyfetü's-Sakâfi'nin şöyle dediğini ricayet eder: «Sakif kabilesinden bir grup müslümanla beraberdim. Rasûlullah (s.a.v.) «Bana Kur'an'dan bir hizip geldi. Ben ona vâkif oluncaya kadar dışarıya çıkmak istemedim. Huzurundan ayrıldıktan sonra aşıbına: «Kur'an'ı hiziplere nasıl ayırıyorsunuz? diye sorduk. Onlar da bize: «üç, beş, yedi, dokuz onbir ve on üç sûre şeklinde «kâf» sûresinden itibaren Kur'an'ın sonuna kadar «el-Mufassal», (hizib olarak böldük) dediler.

Bu bilgiyi verdikten sonra İbn Hacer der ki: «Bu rivayet gösteriyor ki, Mushafın bugün ki şekli üzere tertibi Rasûlullah (s.a.v.) zamanında yapılan tertibin aynıdır. Ancak «Mufassal» sûrelerin Rasûlullah döneminde özel olarak tertib edilip geri kalanların sahabe tarafından tertib edilmesi ve bir takım takdim ve tehir yapılması da ihtimal dahilindedir» (56).

C) Tertibin Tevkifi olduğunu iddia edenler

İslâm âlimlerinden bir grup, sûrelerin bugünkü mushaflarda yazılı olduğu şekilde tertibinin vahye müstenid olduğunu, Cebâr-

53. Şerhu'n-Nevevî, VI, 90.

54. Sahîhu'l-Buhârî, VI, 121.

55. Fethu'l-Bârî, X, 418.

56. A.y.

il (a.s.)'in Nebî (s.a.v.)'e öğrettiği ve bildirdiği şekilde tertib edildiğini söylemektedirler. Bu görüşe kâil olanların başında Ebû Bekir b. el-Ensari, el-Kirmâni, et-Tibî, İbnü'l Hisâr ve Ebû Ca'fer b. en-Nehhâs gelmektedir. Nitekim en-Nehsâs: «Sûrelerin tertibi Levh'i mahfuzdakinin aynıdır. Allah Teâla bu tertip ile yüce kelâmını beyan etmiştir, konuşmuştur. Daha sonra âyet ve sûreler ihtiyaçlar anında ve sırasında nâzil olmuştur. «Arza-i Ahire» de bu tertib üzere karar kılınmıştır. Mushafların farklı olması ise daha önce «Arza-i Ahire» gerçekleşmeden evveldi. Daha sonra Rasûlullah sûreleri sıraya koydu. Sûrelerin telifi konusunda tercih olan görüş, bu şekilde Rasûlullah (s.a.v.) tarafından tercih edilmiş olmasıdır» der. O bu görüşünü Hz. Ali'ye dayandırdıktan sonra, Ebu Dâvud et-Teyâlisî'nin Vâsıla b.el-Eska'nın Rasûlullah'dan rivayet ettiği şu hadisi şerifdir: «Nebî (s.a.v.) dedi ki: «Bana Tevrat'ın yerine «es-Sab'u't-Tıval», Zebur yerine «el-Mieyn», İncil yerine de «el-Mesânî» verildi, «el-Mufassal» ile de üstün kıldım» (57).

en-Nehhâs diyor ki: «Bu hadis Kur'an'ın tertibinin bizzat Nebî (s.a.v.) den alındığını, Kur'an'ın Rasûlullah zamanında telif edildiğini ve mushafda sûreler bu tertib üzere toplandığını gösterir. Kezâ, «el-Enfal» suresinin «Berâe» sûresinden sayılmayışı bu görüşün doğruluğuna delildir» (58).

Ebû Bekir el-Enbârî «er-Reddü ala men Hâlafe Mushafı Osman» adlı eserinde bu konuda şunları söylemektedir: «Allah Teâla Kur'an'ı önce bütün olarak dünya semasına, sonra da yirmi küsür senede Nebî (s.a.v.)'e parça parça indirdi. Her sûre meydana gelen bir hâdise hakkında, âyet ise soru sorana cevap olmak üzere inerdi. Cebrâil ise, âyet ve sûrelerin yerini Rasûlullah'a bildirirdi. Sûrelerin yerlerinin birbiri ardınca sıralanması, âyet ve harflerin sıralanması, gibi idi. Bunların hepsi de Hz. Muhammed tarafından yapılırdı. O da Rabbü'l-Alemin'den alırdı. Bir sûreyi öne alan ya da geriye bırakan, âyetlerin tanzimini bozmuş olur. «Bakara» sûresini En'am sûresinden sonraya almak mümkün değildir. «En'am sûresi «Bakara» Sûresinden önce nâzil olmasına rağmen «En'am» sûresini öne alma konusunda hiç bir delil yoktur. Çünkü Rasûlullah bu tertib üzerine Cebrâil'den almış

57. el-Burhan, I, 258.

58. el-Câmi'li Ahkami'l-Kur'an, I, 60.

ve her sûreyi de Kur'an'ın neresine konulacağını beyan etmiştir» (59).

İbn Eşteh «Kitâb'ül-Mesâhif»inde İbn Vehb tarikiyle Süleyman b. Bilâl'in şöyle dediğini rivayet eder: «Rebia'ya «Bakara» ve «Âli İmran sûreleri Medine'de, bunlardan önce seksen küsur sûre de Mekke'de nâzil olduğu halde bu iki sûre Kur'an'ın tertibinde niçin öne alındılar diye sorulduğunda, Rebia şu cevabı verdi: «Bu iki sûre Kur'an'ın tertibinde başa alınmıştır. Çünkü Kur'an onu telif eden Rasûlullah'ın bilgisi dahilinde tertib edilmiş, ümmet de buna göre icma etmiştir. Bu konuda sorulacak bir şüphe kalmamıştır» (60).

«Şerhu's-Sünne» adlı eserinde el-Bağavi şunları söylemektedir: «Sahabe Allah'ın Rasûlüne indirdiği Kur'an'da herhangi bir fazlalık ve eksiklik yapmadan, hafızların bir kısmının şehid olması ve bazı âyetlerin kaybolacağı endişesiyle iki kapak arasında -Mushafda- toplamışlardır. Bunu yaparken de takdim ve tehir yapmaksızın Rasûlullah'dan duydukları şekilde yazmışlar ya da Rasûlullah'dan almadıkları halde kendileri bir tertib içine koymuşlardır. Rasûlullah (s.a.v.) inen âyetleri ashabına okur ve Ceb-râil'in kendisine öğrettiği şekilde bugün mushaflarımızdaki tertib üzere onlara öğretir, her âyetin nüzûlünü müteâkip hangi sûrede, hangi âyetin akabinde yazılacağını bildirirdi. İşte sahâbenin gayreti Kur'an'ın tertibinde değil, bir arada toplanmasında olmuştur. Çünkü Kur'an Levhi Mahfuzda bu tertib üzere yazılmış, Allah onu dünya semasına bütün olarak indirmiş, sonra da ihtiyaca göre peyder pey inzal buyurmuştur» (61).

El Kirmânî «el-Burhan fi Müteşâbihi'l-Kur'an» adlı eserinde «Bakara» sûresinin 281. âyetine yaptığı tefsirde şöyle diyor: «Şüphesiz tevhid bilinmesi gereken ilk şeydir. Kur'an'da Allah'ın insanlara yaptığı hitabın ilki de budur, yani tevhiddir. Allah evvelâ insanlara gerekli olan ve onları ilgilendiren şeyle hitap etmiş, sonra da sâir bilgileri zikretmiştir. Bunun üzerine de ibâdetleri bina etmiştir. Eğer, «nüzül açısından «el-Bakara» sûresi Kur'an'ın ilk sûresi değildir» denilirse, Buna cevabımız şu olur: «Kur'an'ın evveli «Fatiha» sûresidir. Sonra «Bakara», sonra Âli İmran» olmak üzere «en-Nâs» sûresine kadar bugünkü tertib üzeredir.

60. A.g.y., el-İtkan, I, 63.

61. A.g.e., I, 61.

Allah tarafından Levhi Mahfuz'a da böyle yazılmıştır. Bu tertib üzere her sene nâzil olan âyetleri Rasûlullah Cebrâil'e arzederdi. Vefatından önceki Ramazan ayında iki kere Cebrâil'e arzettiği. Kur'an'da en son nâzil olan «Bakara» sûresinin 281. âyetidir. Cebrâil'i Emin bu âyeti «Riba» âyeti ile «Deyn» âyeti arasına konulmasını Rasûlullah'a emretmişti. İnsan Kur'an'ı tertib üzere okumaya yemin etse, onu ancak bu tertib üzere okuması gerekirdi. Eğer Kur'an inkâr edenlerin: «Kur'an Hz. Muhammed'e bir defada indirilmeliydi» (Furkan, 32) diye söyledikleri gibi nâzil olsaydı bu tertib üzere inerdi. Ancak, peydarpey inmesinde deren hikmetler ve faydalar vardır. Nitekim yüce Allah: «Kur'an'ı insanlara ağır ağır okuması için, bölüm bölüm indirdik ve onu gerektiğince inzal ettik» (İsra, 106) buyurmakta ve böyle inmenin gerekliliğini vurgulamaktadır.» (62).

Âlûsî: «Rasûlullah âyet ve sûrelerin yerlerini ya bizzat açıklayarak ya da işaret ederek bildiriyordu. Sahâbenin bu manadaki icmâi da bu tertib üzeredir. Onlar ne bâtila karşı en ufak bir yumuşama gösterirler ne de bir söz ve ayıplama onları hakka tâbi olmaktan alıyordu. Çünkü onlar, kesin ifade eden tevâtür derecesindeki bilgileri kendileri için en güçlü delil kabul ederler, şüphe ve vehme dayanan bilgilere iltifat etmezlerdi» (63).

Nisâbüri'nin bu konudaki görüşü ise şöyledir: «Şu kesin olarak bilinmelidir ki, Kur'an Rasûlullah (s.a.v.) zamanında cem edilmiştir. Bir âyet nâzil olmazdı ki Rasûlullah vahiy kâtiplerine o âyetin nereye yazılacağını emretmesin ve yine bir sûre inmezdi ki, Allah'ın Rasûlu kâtibe inen sûreyi hangi sûrenin yanına konacağını söylemiş olmasın» (64).

en-Nevevi diyor ki: «Âlimler, ister namazda olsun, ister namaz dışında olsun Kur'an'ı önce «Fatiha», sonra «Bakara», sonra «Âli İmran»...» olmak üzere bugünkü tertibde okumaları hususunda ittifak etmişlerdir. Hatta bir kısım âlimler «Namazda birinci rek'atta «en-nâs» sûresi okunsa, ikinci rek'atta «Fatiha»dan sonra «Bakara» sûresinden okumak gerekir demişlerdir (65).

62. el-Burhan fî Müteşâbihî'l-Kur'an, 23-24.

63. Âlûsî, I, 27.

64. Nisâbüri, Garâibü'l-Kur'an, I, 24-25. Taberî Tefsiri kenarı, Bulak, 1323.

65. en-Nevevî, et-Tibyân fî Adâbi Hameleti'l-Kur'an, 126-127, Mısır, 1307.

Sonuç :

Âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğu hususunda âlimler arasında en ufak bir şüphe mevcut değildir. Ayrıca bu konuda hiç ihtilaf da söz konusu olmamıştır. Kur'an'ı Kerim'deki bütün âyetler, konu, hitab ve nazım açısından birbirine bağlı, baştan sona birbirini bütünleyen âyetlerdir. Hepsî de Hz. Peygamber'e vahye-dilenler olup tedvin ve tertibi de yine vahiy ile olmuştur. Şahsî tasarruf veya kişisel takdirden tamamen uzak olarak bütün âyetler ilâhî vahiy gözetiminde yazılmış ve tertib edilmiştir. Kur'an'ın her âyeti ve tertibindeki tenasüb ve insicam, akıllı, vîjdanlı ve gerçekten hak ve hakikate talib herkes için güven ve ikna kaynağı olmuştur.

Sûrelerin tertibi konusuna gelince: İslam âlimleri bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Bir kısım ulema, «tertîb sahâbe'nin içti-hâdiyle olmuştur» demektedirler ki, bunların başında İmam Malik, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Fâris ve Kâdî İyaz gibi âlimler gelmektedir. el-Beyhakî, İbn Atiyye ve Ebû Ca'fer b. ez-Zübeyr gibi âlimler ise tertibin kısmen Hz. Peygamber kısmen de sahâbe'nin içti-hâdiyle olduğunu iddia etmektedirler. Sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğunu söyleyen İslam âlimleri ise şunlardır: Ebû Ca'fer b. en-Nahhâs, Ebû Bekir el-Enbârî, İbnu'l-Hisar, et-Tîbî, İmâmü'l-Bağavî ve el-Kirmânî.

Yukarıda görüşlerini ve delillerini sunduğumuz âlimlerin kabul ve red edilebilecek yönleri mevcuttur. Hz. Ali, İbn Mes'ud, Ülcay b. Ka'b ve İbn Abbas gibi ashab'ın mushafı ile Hz. Osman'ın cem ettiği «İmam Mushaf» arasında tertibin farklı olması, sûrelerin tertibinin tevkîfî olmadığı anlamına gelmez. Zira ashab'ın mushafı, tilâvet olunan mushaf olmayıp, bilgi ve te'vîli ihtiva eden, muayyen olayları cem etmeye yönelik çalışmalardı. Herbirinin içerisinde tilâveti mensuh olan âyetler olduğu gibi, bazı âyetlerin tefsiri ile «kunud» düâlarının âyet sayıldığı hakkında da bir takım isnadlar da mevcuttur. Hem bu mushaflar Hz. Peygamber'in istediği şekilde olsaydı, mensupları bu mushaflara sınıksız sarılır, ondan vazgeçmezler, Hz. Osman'ın «İmam Mushaf»tan başka diğer mushafları yakmayı emrettiğinde anılan şahıslar kendi mushaflarında yakmak üzere Halife'ye arz etmezlerdi.

Buradan şu sonuca varabiliriz : Kendi mushaflarından ashab'ın vazgeçip «İmam Mushaf»'a tâbî olmaları, «İmam Mushaf»'ın tertibinin ictihâdî olmadığını gösterir. Zâten nassa rağmen ictehad da yapılmaz. Ayrıca, «İmam Mushaf»'ın tertibi ictehadî olsaydı mushaf sâhibleri Hz. Osman'a bu konuda biat etmezlerdi. Çünkü, bir müctehidin diğer müctehidi taklit etmesi de söz konusu değildir. Âlûsî'nin de dediği gibi: Rasûlullah (s.a.v.) âyet ve sûrelerin yerlerini ya bizzat açıklıyarak ya da işâret ederek bildiriyordu. Sahâbe'nin bu husustaki icmâi da bu tertib üzeredir. Onlar ne bâtıla karşı en ufak bir yumuşama gösterirler ne de bir söz ve âyıplama onları hakka tâbî olmaktan alkordu. Çünkü onlar, kesin ifade eden, teâvtür derecesindeki bilgileri kendileri için en güçlü delil kabul ederler, şüphe ve vehme dayanan bilgilere iltifat etmezlerdi.»